

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ УСИНОВЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

LEGISLATIVE REGULATION OF ADOPTION DURING WARTIME

Кондрат'єва Л.А., к.ю.н.,

доцент кафедри процесуального права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Автор статті розкриває роль та значення усиновлення під час війни через призму національного законодавства. З метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, соціальний захист та всебічний розвиток в повноцінній сім'ї в Україні було прийнято низку нормативних актів, що визначають основні засади державної політики в сфері усиновлення, основні принципи та напрямки захисту прав дітей, встановлюють порядок усиновлення, містять процедуру усиновлення, вимоги до усиновлювачів, які бажають прийняти у свою сім'ю на правах рідних дочки або сина дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування. Автор вважає, що головне в усиновленні – це створення умов для повноцінного розвитку дитини, навчання дитини, підготовка до самостійного життя та праці. На думку автора, законодавче регулювання процедури усиновлення в період війни відповідає статті 52 Конституції України, яка покладає на державу обов'язок щодо належного утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. Важливе значення, на думку автора, особливо під час воєнних дій, при усиновленні має застосування Європейської Конвенції про усиновлення дітей, яка була ратифікована Україною 15 лютого 2011 року, що, безперечно, позитивно вплинуло на адаптацію українського законодавства до норм Європейського Союзу в питаннях усиновлення. Автор статті констатує, що статтею 20 Конвенції про права дитини зазначається про те, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного піклування та виходячи з її інтересів не може бути залишена в такому середовищі, має право на особистий захист та допомогу з боку держави. Основним ідеям Конвенції відповідає Закон України «Про охорону дитинства». Процедура усиновлення в Україні здійснюється відповідно до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей зі змінами від 16.08.2022 року.

Ключові слова: законодавство України, усиновлення, дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, усиновлювачі, піклувальники, прийомна сім'я, родина.

The author of the article reveals the role and significance of adoption during the war through the lens of national legislation. To ensure the implementation of the child's rights to life, social protection, and comprehensive development in a full-fledged family in Ukraine, there were adopted several normative acts, which determine the basic principles of state policy in the field of adoption, the main principles and directions of the protection of children's rights, establish the procedure for adoption, contain the adoption procedure, requirements for adoptive parents who wish to adopt into their family orphans or children deprived of parental care with the rights of their daughters or sons. The author believes that the main thing in adoption is creating the conditions for the comprehensive development of the child, the child's education, and preparation for independent life and work. In the author's opinion, the legislative regulation of the adoption procedure during the war corresponds to Article 52 of the Constitution of Ukraine, which imposes on the state the duty of proper maintenance and upbringing of orphans and children who are deprived of parental care. The author claims that in the case of adoption, especially during military operations, there should be applied the European Convention on Adoption of Children, which was ratified by Ukraine on February 15, 2011, undoubtedly had a positive effect on the adaptation of Ukrainian legislation to the norms of the European Union in matters of adoption. The author ascertains that Article 20 of the Convention on the Rights of the Child states that a child who is temporarily or permanently deprived of family care and based on his/ her interests cannot be left in such an environment, has the right to personal protection and assistance from the state. The Law of Ukraine "On the Protection of Childhood" corresponds to the main ideas of the Convention. The adoption procedure in Ukraine is carried out in accordance with the Procedure for conducting adoption activities and supervising the observance of the rights of adopted children, as amended on August 16, 2022.

Key words: legislation of Ukraine, adoption, orphan child, child deprived of parental care, adopters, guardians, adoptive family, family.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні, розв'язана російськими агресорами, якщо і не паралізувала правосуддя в Україні, але, безперечно, зробила неможливим нормальний розгляд, зокрема справ про усиновлення. Мільйони українських дітей стали жертвами жахливих звірств, які сьогодні Росія вчиняє проти мирного українського народу. Вже понад чотири сотні дітей були вбиті під час бомбардувань в Україні, безліч дітей втратили свій рідний дім, а багато хто народився в бомбосховищах. В той час, коли українські жінки з дітьми отримують притулок в європейських країнах, російські окупанти знищують в Україні дитячі садочки та школи, роблять неможливим їх повернення на Батьківщину. Ціле покоління дітей вже травмоване війною і нам потрібно буде багато років для загоєння як фізичних, так і моральних травм, для створення повноцінного та щасливого майбутнього для цих дітей. А бути такими вони можуть лише серед рідних та близьких людей. Найважливішим як в мирні часи, так і в умовах війни для будь-якої дитини, є її родина, яка є осередком безпеки, захисту, мирного існування. Саме родина є тим оберегом, який дарує дитині щастя. Але, на жаль, не кожна дитина сьогодні має можливість проживати в своїй сім'ї. Це діти-сироти, які ніколи вже не побачать свої рідних батьків. Турбота про них – це наше основне завдання, яке стане першочерговим вже на наступний після нашої Перемоги день. Конституція

України в статті 52 покладає на державу обов'язок щодо належного утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. А поки що наше нагальне завдання – знайти можливості дітям-сиротам максимально безпечне місце для тимчасового перебування, не порушуючи при цьому законних процедур щодо усиновлення таких дітей. Інститут усиновлення залишається актуальним також і в наукових дослідженнях як відомих фахівців у цій царині, так і молодих вчених різних галузей права, зокрема це Бевз Г.М., Гемерлінг І.І., Губанова О.В., Карпенко О.І., Ковальчук І.В., Кубишкіна В., Падун Р.В., Розгон О.В., Рудий М., Тубольцева Я.С., Харченко Ю.П., Ярошенко Т.С. Процесуальні питання усиновлення в судовому порядку знаходимо в працях В.І. Борисової, О.О. Грабовської, І.В. Жилінкової, С.С. Журило, Л.М. Зіркової, З.В. Ромовської, С.Я. Фурси, Ю.С. Червоного та інших вчених-процесуалістів.

Метою дослідження є законодавче регулювання процедури усиновлення під час війни.

Виклад основного матеріалу. Так, О.В. Губанова вважає, що усиновлення – це найбільш бажана форма з існуючих типів сімей для дитини [1, с. 8]. В. Микитин розглядає усиновлення як юридичний факт «внаслідок вчинення якого відносини між дитиною та її усиновлювачем встановлюються не на певний строк, а довічно» [2, с. 108], оскільки правовідносини, що виникають при усиновленні

носять безстроковий характер, на відміну від строкових правовідносин, що існують в інших сімейних формах влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Під усиновленням вбачається правовий інститут, що покликаний створити між усиновлювачем та усиновленим відносини, які виникають між батьками і рідними дітьми. Натомість С. Миколок, досліджуючи сімейні форми влаштування дітей-сиріт, наголошує, що усиновлення – це така форма розміщення дітей, яка не відповідає типовій сімейній моделі [3, с. 102]. Як бачимо, зазвичай науковці розглядають усиновлення як одну із сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Сьогодні, в період жорстокої агресії Росії щодо населення України, зокрема стосовно малолітніх та неповнолітніх громадян незалежної держави, актуальним залишається сам процес усиновлення таких малолітніх/неповнолітніх осіб в судовому порядку.

Уповноважена президента України з прав дитини Дар'я Герасимчук під час брифінгу на тему «Захист прав дітей в умовах війни», який відбувся 1 червня 2022 року, наголосила, що за час війни тимчасово влаштовано понад 1,5 тисячі дітей. Найбільша частина з них була передана під опіку рідних, яких розшукали. Частина – влаштовані до будинків сімейного типу у прийомних сімей. Найменшу кількість було влаштовано до закладів інституційного нагляду [4].

Останнім часом в засобах масової інформації активно поширюються повідомлення, що закликають усиновлювати дітей, які втратили своїх батьків, або дітей, які проживають в закладах інституційного догляду, та були переміщені із зони бойових дій в безпечні місця, зокрема і за межами України. У зв'язку з цим слід пам'ятати, що процедура усиновлення дитини в період воєнних дій не спрощується та не змінюється на всій території України. Чинним законодавством в Україні не передбачена можливість зміни чи спрощення процедури усиновлення, яка і під час війни здійснюється на підставі Сімейного Кодексу України 2002 року, Цивільного процесуального кодексу 2004 року, Закону України «Про охорону дитинства» 2001 року, Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» 2005 року, постанови Кабінету Міністрів України № 905 від 08.10.2008р. «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» [5], Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» 2008 року [6], Наказу Міністерства соціальної політики «Про затвердження Порядку взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування», Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей зі змінами від 16.08.2022 року [7].

Десятого вересня 2022 року за поданням Міністерства соціальної політики Кабінет Міністрів України своєю постановою вніс зміни до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, згідно з якими було розширено підстави для надання статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування та підстави для втрати такого статусу.

Перші істотні зміни щодо процедури усиновлення від початку повномасштабної війни були внесені Постановою Кабінету Міністрів України № 618 від 24 травня 2022 року [8], відповідно до якої було встановлено перелік документів та порядок переміщення усиновленої дитини під час введення на території України воєнного стану, коли дитина була тимчасово переміщена за межі України. З метою захисту інтересів дитини та запобігання неправомірних дій щодо дитини її необхідністю чіткого фіксування процесу усиновлення постановою КМУ № 636 від

31 травня 2022 року Про внесення змін до деяких постанов КМУ щодо цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання [9] було створено єдиний електронний банк даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також про сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків. З цією метою запроваджено Єдину інформаційно-аналітичну систему «Діти» та Єдиний державний веб-портал електронних послуг та процесів його інформаційної взаємодії з іншими державними реєстрами.

Основним законом України, що регулює правове становище дітей в умовах збройних конфліктів, є Закон України «Про охорону дитинства» [10]. Відповідно до статті 30.1 держава вживає необхідні заходи для забезпечення захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів або постраждали від них, здійснює догляд за такими дітьми та всебічно сприяє возз'єднанню із членами їх сімей, включаючи їх розшук та звільнення з полону, поверненню в Україну незаконно вивезених за кордон дітей. При цьому усі дії держави стосовно захисту дітей, постраждалих під час війни, здійснюються відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. Восьмого серпня 2022 року президент України Володимир Зеленський утворив Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей, яка є консультативно-дорадчим органом при президентові та відповідає за захист прав та безпеку дітей в умовах воєнного стану.

Як бачимо, діти, які постраждали під час воєнних дій на території України та втратили своїх батьків, перебувають під посиленним наглядом з боку держави. Відповідно до Конституції України, держава бере на себе зобов'язання піклуватися про кожну дитину-сироту. Влаштуванням таких дітей займаються органи опіки та піклування. Важливе значення, особливо під час воєнних дій, при усиновленні має застосування Європейської Конвенції про усиновлення дітей [11], яка була ратифікована Україною 15 лютого 2011 року, що, безперечно, позитивно вплинуло на адаптацію українського законодавства до норм Європейського Союзу в питаннях усиновлення. Цей документ закликає держави-учасниці створити механізм співробітництва з метою забезпечення усиновлення з урахуванням найвищих інтересів дитини, а також встановлює порядок обміну інформацією між ними для попередньої перевірки щодо дитини або майбутніх усиновлювачів. Статтею 20 Конвенції ООН про права дитини [12] зазначається, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного піклування та виходячи з її інтересів не може бути залишена в такому середовищі, має право на особистий захист та допомогу з боку держави.

Відповідно до Сімейного кодексу України та Закону України «Про охорону дитинства», дитиною визнається особа, яка не досягла 18 років, тобто є неповнолітньою, якщо при цьому вона не набула повноліття раніше згідно із законом. При цьому чинне законодавство не передбачає мінімальної межі віку, з якого дитина може бути усиновлена. Аналіз основних положень постанови Кабінету Міністрів України про «Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» дає можливість припустити, що цей термін становить два місяці. Так в переліку дітей на усиновлення зазначається, що на облік може бути взята дитина, яку протягом двох місяців після народження не забрали з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я [8]. Усиновленою також може бути повнолітня особа, яка не має матері, батька, або ж була позбавлена їхнього піклування. В такому випадку суд бере до уваги сімейний стан кандидата в усиновлювачі, зокрема відсутність у нього своїх дітей або інші обставини [13].

Відповідно до статті 207 СК України, усиновлення є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Уси-

новлення здійснюється в інтересах дитини з метою забезпечення стабільних та гармонійних умов життя. Це єдина форма сімейного виховання, за якої дитина повністю втрачає зв'язки зі своєю біологічною сім'єю. Усиновлення встановлює між усиновлювачем та усиновленим такі правовідносини, які існують між біологічними батьками та дітьми. Вимоги до усиновлювачів, перелік груп осіб, які не можуть бути усиновлювачами, перелік документів, необхідних для усиновлення, подання їх до Служби у справах дітей, права та обов'язки усиновлювачів та кандидатів в усиновлювачі та інші процедурні питання містяться в документі, розробленому Міністерством соціальної політики, під назвою «Процедура усиновлення дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування громадянами України» [14]. Після проходження відповідної процедури та підготовки документів, справи про усиновлення розглядаються загальними судами в порядку цивільного судочинства (Розділ IV, глава 5 ЦПК) [15]. Рішення у справі про усиновлення є підставою для внесення змін до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи. Копія такого рішення надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення (ч. 7 Ст. 314 ЦПК).

Відповідно до роз'яснень Міністерства соціальної політики, усиновлення не може здійснюватись, якщо ще не минув розумний період (принаймні 2 роки), протягом якого були зроблені всі можливі кроки для розшуку батьків або інших членів сім'ї, які вижили, або ж є надія на возз'єднання сім'ї. Також це стосується дітей, які залишились сиротами внаслідок воєнного конфлікту та ще не перебувають на обліку з усиновлення, оскільки розпочати процедуру їх усиновлення наразі дуже складно.

Переважає право на усиновлення дитини мають її родичі, особа, в сім'ї якої вже виховується ця неповнолітня або малолітня особа, а також особи, які ще раніше усиновили рідного брата/сестру дитини. Якщо неповнолітні особи переміщені (евакуйовані) за межі України або ж виявлені на території інших держав та підлягають поверненню в Україну, то їх усиновлення можливе лише після повернення на Батьківщину. Слід також зазначити, що строк дії документів кандидатів в усиновлювачі та висновку про можливість бути усиновлювачами становить 18 місяців. За потреби, враховуючи поважність причин пропуску строку, такий термін може бути продовжений.

Процес усиновлення може здійснюватися лише в тих регіонах, в яких немає воєнних дій та працюють органи державної влади. При цьому усиновлення може бути здійснено лише щодо дітей, стосовно яких існує можливість встановити обставини життя їх батьків, а також наяв-

ність інших родичів дитини. Для усиновлення дитина обов'язково повинна мати офіційний статус, а саме: «дитина – сирота» або ж «дитина, позбавлена батьківського піклування». Служба у справах дітей надає офіційну інформацію про дитину, яка може бути усиновлена. На сьогодні ця Служба відіграє важливе значення у забезпеченні підготовки усиновлення малолітніх та неповнолітніх осіб. Інформація щодо дітей, які можуть бути усиновлені, є обмеженою у використанні та не може розповсюджуватись іншими органами та особами.

Неповнолітні, які опинилися без батьківського піклування під час війни (були примусово розлучені з батьками, загубились під час евакуації), можуть бути тимчасово влаштовані в сім'ї своїх родичів, знайомих або інших осіб – громадян України. Для цього родині, яка погодилась тимчасово прихистити самотню дитину, повинні звернутися до Служби у справах дітей за місцем свого проживання або ж перебування Національної соціальної сервісної служби України, або залишити заяву в створеному чат-боті «Дитина не сама». Такий тимчасовий прихисток надається неповнолітній/малолітній особі на той час, поки не буде відомостей стосовно знаходження її батьків та встановлення можливості повернення до них. Якщо батьки загинули, рішення про надання дитині статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування ухвалює Служба у справах дітей, яка повинна визначити також форму догляду та виховання дитини (усиновлення, опіка, піклування, патронаж, прийомна сім'я).

Висновки. В Україні законодавче регулювання процедури усиновлення в період війни відповідає статті 52 Конституції України, яка покладає на державу обов'язок щодо належного утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. Важливе значення особливо під час воєнних дій, при усиновленні має застосування Європейської Конвенції про усиновлення дітей, яка була ратифікована Україною 15 лютого 2011 року, що, безперечно, позитивно вплинуло на адаптацію українського законодавства до норм Європейського Союзу в питаннях усиновлення. Статтею 20 Конвенції про права дитини зазначається про те, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного піклування та виходячи з її інтересів не може бути залишена в такому середовищі, має право на особистий захист та допомогу з боку держави. Основним ідеям Конвенції відповідає Закон України «Про охорону дитинства», Сімейний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України та Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей зі змінами від 16.08.2022 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Губанова О. В. Організаційно-правове регулювання усиновлення в Україні : дис. канд. юр. наук : 12.00.07 / Губанова О. В. Київ, 2011. 17 с.
2. Микитин В. Інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 2 (10). С. 69–73.
3. Mykoluk S. Analysis of the forms of placement of the orphans and deprived of parental care children and its effectiveness in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. Latvia, 2015. С. 101–106.
4. Дар'я Герасимчук. Захист прав дітей в умовах війни: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3582693-dara-gerasimchuk-rovpovazena-prezidenta-z-prav-ditini.html> (дата звернення: 26.10.2022).
5. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#n16> (дата звернення 4.11.2022).
6. Про внесення змін до постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 року N 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав»: постанова Кабінету Міністрів України від 19.12.2008. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#n16> (дата звернення 4.11.2022).
7. Про внесення змін до «Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей»: постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022р. № 907 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2022-%D0%BF#n16> (дата звернення 4.11.2022).
8. Про внесення змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 2022 р. № 618 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618-2022-%D0%BF#n16> (дата звернення 4.11.2022).
9. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання: постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2022 р. № 636. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npsa/pro-vnesennya-zmin-do-deyakih-post-ab36> (дата звернення 14.11.2022).

10. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>(дата звернення 10.11.2022).
11. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27.11.2008р. (ратифікована Україною 15.02.2011 р.) URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a17/ (дата звернення 4.11.2022).
12. Конвенція про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. Дата оновлення: 02.11.2014. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 8.11.2022).
13. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002. № 2947-III. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення 18.11.2022).
14. Процедура усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування громадянами України : Міністерство соціальної політики України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text:https://www.msp.gov.ua/content/usinovlennya.html?PrintVersion> (дата звернення 11.11.2022).
15. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 4.11.2022).